

EL LITORAL CATALÀ VIST EN L'ANTIGOR

Jaume Marquès i Casanovas

D'ençà que l'home navega per la mar mediterrània, i d'això ja fa almenys trenta centúries, s'ha lliurat també a la indefugible tasca de descriure els accidents i el relleu de les costes que la voregen.

Els fenicis foren uns magnífics mariners i no cal dir que tenien llurs cartes de navegar ben assenyalades, però no coneixem llurs opinions sobre la nostra costa. Rivals d'ells foren els grecs, els quals des del segle vuitè exerciren sobre la Mediterrània una hegemonia anomenada talasocràcia.

Conseqüència d'aquella rivalitat fou la famosa batalla naval esdevinguda l'any 535 a. d.C. davant la ciutat d'Alàlia, després de la qual els dos combatents hagueren de repartir-se el camp de navegació mediterrània: els grecs es quedaren el costat nord o europeu i els fenicis dominaren la costa meridional o africana.

Les dades més antigues sobre les nostres costes provenen de fonts gregues ja anteriors a la susdita batalla puix es refereixen a la situació de la costa atlàntica vers on no podien navegar pel fet de tenir barrat l'estret de Gibraltar després de la data de 535. La redacció material del periple ens ha arribat mercès a un poeta llatí, Rufus Festus Avienus, qui en el segle quart de la nostra era va escriure el llibre titulat *Ora maritima* on descriu els accidents geogràfics de la costa, no pas per haver-los vist sinó recollint-los dels llibres més primitius i rars que va trobar. Tot el que diu és de gran valor i, a més, és la informació gairebé única que tenim al nostre abast respecte a aquells temps tan reculats.

És un poema fet amb versos de dotze síl·labes dividides en sis peus de dues síl·labes, de les quals la primera és breu i la segona llarga. Hom els llegia fent una pausa o cesura després de la quinta síl·laba. Era permesa la substitució dels peus senars per altres de diferent quantitat, especialment pels espondeus.

En català, els versos alexandrins són els que més s'assemblen al senari iàmbic llatí puix consten de dotze síl·labes comptant fins a l'accent i tenen cesura a la meitat. Hom imita el ritme iàmbic considerant llargues les síl·labes accentuades i les vocals seguides de dues consonants. Donem, doncs, una traducció catalana del poema d'Avienus pel que fa al litoral del principat de Catalunya conservant el mateix ritme que hi va donar el seu autor llatí.

El sentit dels mots i de les locucions és ajustat al text llatí clàssic emprat pel seu autor. Entre els diferents significats que té cada mot hem emprat aquell que és més adient al context i a les condicions del paisatge que descriu sense preterir les exigències de la sintaxi llatina.

Pensem que l'autor no inventava res; es limitava a posar en vers llatí allò que va trobar escrit en documents rars i antics que va poder consultar. Pretenia de fer una obra d'art que va dedicar a un amic poderós; no emprava mots vulgars o moderns sinó que més aviat era un autor arcaïtzant. Adhuc algú sospita que Avienus es va limitar a la traducció d'una obra grega del segle primer abans de Crist. Per això abunden els mots grecs posats en forma llatina com havia recomanat Horaci en la seva *Arts poetica*. No és estrany, doncs, que doni als poblats i als paratges uns noms diferents des del seu temps i que ometi ports i ciutats tan importants com Empúries i Roses. No intentava pas una descripció completa sinó donar una visió de la costa tal com devia ser en els temps més remots.

Adaptant la nostra traducció al criteri de l'autor, restituïrem al text els mots grecs llatinitzats i seguirem amb el màxim rigor el sentit literal de les paraules i àdhuc l'ordre sintàctic del text original. Ja sabem que discrepem d'altres traduccions conegudes. Tota coincidència o discrepància és purament casual. Hem fet la traducció com si no en coneguéssim cap més. Només depenem de l'original llatí tal com es troba en l'edició de la Universitat de Barcelona preparada por Schulten i Pericot en l'obra *Fon-tes Hispaniae antiquae* (Barcelona 1955).

Prescindim de comentar les suposades interpolacions i transposicions de versos. Comencem per les terres properes al riu Ebre i acabem al Pirineu.

No pocs poblats floriren... com les gentils Tyriques¹
—tal era el nom antic— per tot el món famoses
per ésser força rics arreu els seus veïns,
puix és fecund el sòl en part pels seus farratges
en part per les palmeres, en part pel bestiar
i en part pels cereals que l'Ebre transportava.
A prop, el mont Sagrat l'altiva testa aixeca².
Un riu, de nom Oleu, tallant els camps propers³,
passa entre dos serrats de punxegudes crestes.
Per cert que l'un, el Sell —tal és son nom antic⁴—,
s'eleva penetrant els cims més alts dels núvols.
Prop d'ell hi hagué aquell temps la vila Lebedòncia⁵,
ara és un camp desert que no conté res més
que lliuts i caus de feres. Després trobem atenes
que duren llarg espai, on antanyasses fou
el poble de Salauris, on fou també fa temps⁶
l'antiga Calli-polis, ciutat per cert famosa⁷
pels seus altíssims murs, que pels esvelts terrats
pujava amunt pels aires, aquella que pel marge
del seu amplíssim sòl per tots costats cenyia
un llac tot ple de peixos. Llavors ve Tarragona,
ciutat fortificada, i el bell terreny on seuen
les riques Barcelones, ja que s'hi troba un port⁸
que allarga els segurs braços i es veu tostemps la terra
humida d'aigües dolces. Traspunten més enllà
els aspres indiketes. Són eixos gent tenaços⁹,

¹ *Tyriques*. En temps d'Avienus ja el nom corrent devia ser Dertosa, però el poeta esmenta el nom antic, Tyriques. El mot *subvehuntur* sembla indicar que no es trobava tan de la desembocadura, sinó un xic aigües amunt del riu Ebre. L'arrel *Tira* en èuscar significa corrent d'aigua, sortida, flux, i suggereix la idea de desembocadura o sortida d'un riu.

² *Sacer*. El mont sagrat es refereix segurament al Montsià, situat al sud de l'Ebre.

³ *Oleum*. Aital nom de riu sembla referir-se al mateix Ebre i deu ser una traducció llatina del grec *elaïos*, el qual és també una corrupció de l'ibèric *Elaisos*.

⁴ *Sellus*. Nom antic de Coll Alba, situat al nord de l'Ebre.

⁵ *Lebedòncia*. Derivat de Lebedos, ciutat situada a la costa de l'Àsia Menor, de la qual devia ser colònia. Cal situar-la prop de Coll Alba, no lluny del poble d'Ampolla.

⁶ *Salauris*. Nom antic de Salou.

⁷ *Callipolis*. Sembla que devia ser el nom grec de la ciutat de Tarragona, la qual en ibèric era Cesse, i en etrusc era Tarraco. L'estany podia ser un aiguamoll del Francoi. Amb tot, si el vers on s'anomena Tarragona no és interpolat, Callipolis havia d'estar entre Salou i Tarragona.

⁸ *Barcilonum*. L'ús del plural sembla suggerir que l'autor es refereix a un grup de poblats que constituïen l'*hinterland* de Barcelona, terra humida per les aigües dolces del Llobregat i del Besòs.

⁹ *Indiketes*. La capital dels indiketes era Empúries, anomenada Indika, seca de les mo-

ferotge per la caça, molt aferrada gent
als ritus ancestrals. Llavors s'ovira bé¹⁰,
la cima de Kelebe, que allarga l'ample dors¹¹
fins a la mar salada. Que ací hi hagué un poblat
anomenat Kypsela és ja un rumor només¹²,
car ni tan sols un rastre d'aquella antiga vila
no guarda l'aspre sòl. Allà la boca s'obre¹³
d'un riu en un gran golf i el mar penetra endins
per l'enconcada terra. Darrera això va alçan-se
la costa indigetenca que es perd al bell cim
de l'aspre Pirineu. Després d'aquella costa
que jau, tal com s'ha dit, mirant de cara enlaire,
Malodes emergeix, un mont enmig les aigües¹⁴,
i s'inflen dos esculls que els dos cimals apunten
als núvols alts del cel. Al llarg s'hi estén un port¹⁵
que lliura el mar del vent; uns roquissars envolten
la vora a tot l'entorn amb uns penyals posats
davant abundantment; així un abís immòbil

nedes *undicescen*. Sembla que començaven a Blanes i seguïen cap al nord, com creia també Ptolomeu. El seu litoral coincidia força amb el de la Costa Brava actual.

¹⁰ *Lustris inhaerens*. El mot *Lustrum* té diversos significats però, segons el meu parer, el que més s'adiu al context és el de ritus religiosos, el qual és també el més obvi i freqüent en la literatura clàssica. Etimològicament està emparentat amb el verb grec *luo*, que significa deslligar o purificar.

¹¹ *Iugum celebanticum*. *Pic de Kelebe*. L'autor l'anomena *iugum celebanticum* llatinitzant el mot grec *kelebe*, que significa copa. Una traducció actual d'aital topònim seria el Mont-sa-copa. El castell de Begur està situat sobre una roca que afecta la forma de copa.

¹² *Cypsela*. El mot grec *Kypsele* i els seus derivats *kypselion* y *kip selis* es troben emprats a balquena entre els escriptors grecs amb el significat general de concavitat, atuell o recipient per a guardar o transportar coses com arca, cistell, mesura, rusc, cavitat de l'orella i altres de semblants. Per altra banda, l'adverbi llatí *hic* indica identitat o gran proximitat amb el lloc dit darrerament, que en el nostre cas és Kelebe o la cima kelebàntica de Begur. Allí mateix o molt a prop cal situar la desapareguda Kypsela si ens atenem al text d'Avienus.

¹³ *El riu del gran golf*. El mot llatí *portus* és emprat per Ciceró i Ovidi per a designar la boca d'un riu. El gran golf que descriurà després és la plana de Verges, Torroella i Pals que encara no havia estat replenada pels al·luvions del riu, que és el Ter.

¹⁴ *Malodes*. *El Montgrí*. El mont Malodes, situat entre aigües, és el Montgrí. Cabalment l'adjectiu grec *malos* significa blanc i el sufix *odes* significa semblança, de manera que *mons malodes* vol dir mont blanquinós o sigui Montgrí. Es trobava entre aigües perquè al sud hi tenia el golf de la desembocadura del Ter i a l'oest al nord hi havia un braç del Ter i l'estany de Belcaire conservats en la toponímia actual de Ter vell i Sobrestany.

¹⁵ *El port*. Al llarg de l'espai comprès entre el Montgrí i els esculls de les Medes, s'estenia el port dins el gran golf, abrigat sobretot de la tramuntana i del llevant pel Montgrí i les Medes.

La descripció que en fa Avienus és tan poètica com exacta i hom diria que està calcada de

s'amaga entre el rocarn. Reposa l'aigua quieta,
 el mar tancat s'adorm. Prest ve l'estany de Ton¹⁶
 al peu de les muntanyes, d'on emergeix el cim
 de Pedra de Tonon¹⁷, per on el riu Anyst¹⁸
 remou l'aigua escumosa amb gran remor i el fluix
 retalla aquell salanc. Allò tot és quiet¹⁹
 per l'aigua i el salobre. Tots els conreus que hi
 ha enllà de l'aigua fonda, els van tenir primer
 aquells entercs ceretes i els auso-cereters²⁰.
 Ara és llur nom igual, mes són un poble ibèric.
 Després, el poble sordo morava en llocs difícils²¹
 tocant el mar intern, passant la vida dura

la descripció que en l'*Eneida* va fer Virgili del port natural de Cartago en el llibre 1, vers 160 i següents:

«S'obre una badia fonda i solitària.

Una illa la fa semblant a un port
 protegint-la amb els seus costats,
 on les ones es rompen i s'esquincen
 fent petites ondulacions.

A banda i banda, hi ha amples roquissars
 i dos esculls apunten cap al cel
 i als peus de llurs cimes les aigües emmudeixen tranquil·les.»

En ambdues descripcions coincideixen les idees d'un gran port natural, de dos esculls o illots que amb llurs cims apunten cap al cel, dels roquissars que el protegeixen pels costats, i que les aigües hi callen ben protegides.

¹⁶ *Stagnum Toni*. El mot grec *tonos*, derivat del verb *teino*, estendre, significa extensió o plana extensa. L'estany de la plana és sens dubte l'estany de Castelló, advertint que en temps de la descripció de l'*Ora marítima* i més encara en el temps dels periples grecs, abastava des de les estribacions del Montgrí fins a la serra de Verdera.

¹⁷ *Rupes tononita*. La Pedra de Tonon és Pera-lada. El mot medieval *Petra-lata*, Pedra extensa, significa exactament el mateix que *rupes tononita*. Els documents més antics nomenaven Peralada amb la grafia *Castro Tolon*, la qual sembla una reminiscència del Tonon d'Avienus.

¹⁸ *Annis Anystus*. *Anystos* és un adjectiu grec, derivat del verb *anyo*, que significa limitar. El substantiu *any-sis* significa límit o frontera. És el mateix que dir «el riu fronterer». Muga és un mot d'origen èuscar que cabalment significa frontera. Deixant de banda el significat, també és clar que el riu que passava prop de Peralada i tallava l'aigua de l'estany era la Muga, que era fronterer entre els indiketes i els sodicencs.

¹⁹ *Paratges quiess: Haec sunt freta*. L'adjectiu llatí, *fretus, a, um*, significa refiat, confiat, segur, tranquil, quiet. Ací exerceix l'ofici de predicat nominal de *sunt*, el subjecte del qual és el pronom neutre plural *haec*. Jo diria que Avienus volgué dir que aitals paratges eren deserts o estèrils per la humitat i el salobre.

²⁰ *Ceretes i ausoceretes*. Si des del mar anem lluny terra endins, trobarem aviat el terreny que algun temps havien ocupat els cerdans purs i els cerdans mesclats amb els ausetans. En temps d'Avienus la raça llur era la mateixa, però ja tots estaven englobats en el poble anomenat ibèric.

²¹ *Populus Sordus*. El territori sordicè ocupava els cims més escarpats dels Pirineus i da-

enmig dels caus de feres pels pics del Pirineu
que s'alcen entre pins cenyint els pocs contreus
i el mar pregon arreu. En terra sordicena
es conta haver-hi hagut, ja fa molt temps, Pyrene,
ciutat de ric solar, on fins els marselencs
per causa de negocis anaren ben sovint.
De les columnes d'Hèrcul, des dels confins Zefríds
i des del mar Atlàntic, corrent devers Pyrene,
set jorns esmerçarà el més veloç vaixell.
Enllà de l'alta cima que clou el Pirineu,
s'estenen grans arenes del litoral cinètic,
solcades llargament pel riu de nom Roscino.
Això, tal com s'ha dit, pertany als sordicencs.

vallava fins al mar per les Alberes, conreant les petites valls de Llançà, Colera, Portbou, Portvendre i Cervera.

Els mateixos sordicencs devien estendre's per la vessant nord de les Alberes i ocupar el Vallespit.

En una de les valls ocupades pels sordicencs hi hagué la ciutat de Pyrene dotada d'un port on acudien a mercat fins els marsellesos.

Més enllà, les arenes constituïen el litoral cinètic, travessant pel riu Roscino d'on prové el nom de Rosselló. El riu fou anomenat més tard Tetis, que és l'actual Tet.

El poble cineta era lligur i del seu nom semblen una reminiscència els noms del Canigó i de Canet.